

kormánynak, amely nemcsak a gyengéket védi, hanem őket magukat is, a fent említett társadalomban hasonlóképpen az anarchia veszélye fokozatosan arra indítja az erősebb csoportokat vagy pártokat, hogy olyan kormányt akarjanak, amely minden csoportot megvéd, a gyengébbeket is, az erősebbeket is. Nem lehet kétséges: ha Rhode Island államot elválasztanák a Konföderációtól, és magára hagynák, akkor a jogbizonytalanság a szűk határok közé szorított népi kormányzásban a pártutó többség olyan ismétlődő elnyomó tevékenységében nyilvánulna meg, hogy rövidesen éppen azok követelnének a néptől teljesen független hatalmat, akiknek igazságtalan kormányzása tette szükségessé e hatalom uralmát. Az Egyesült Államok nagy kiterjedésű köztársaságában, amely az érdekek, pártok, szekták sokaságát foglalja magában, az egész társadalmat átfogó többségi koalíció ritkán támaszkodhatna más alapelvekre, mint az igazságosságra és a közjóra. S minthogy a kisebbséget kevésbé veszélyezteti a többségi akarat, bizonyára kevésbé lesz ürügy arra, hogy a kisebbség biztonságát úgy garantálják, hogy a többségtől, azaz magától a társadalomtól független akaratot érvényesítsenek a kormányzatban. Ez éppen annyira bizonyos, mint amennyire az ellentétes nézetek dacára is nyilvánvaló, hogy minél nagyobb a társadalom – a kezelhetőség határain belül –, annál alkalmasabb az önkormányzatra. És – a köztársaság ügyének szerencséjére – a kezelhetőség határai a föderális alapelv mértékletes, megfontolt módosításával nagymértékben tágíthatók.

Publius

François Furet

AMERIKA FELFEDEZÉSE

Ádám Péter fordítása

Tocqueville rendkívüli eredetisége abban rejlik, hogy ő fedezte fel Amerikát a politikai gondolkodás történetében: 1831-ben, huszonhat éves fejjel vállalkozik a nevezetes utazásra, és 1835-ben közreadja a *DE LA DÉMOCRATIE EN AMÉRIQUE* első részét, majd öt évre rá a másodikat. Harmincesztendőskorára már híres ember, a XIX. század Montesquieu-je, s mindennek csak egy utazás az ára, olyan utazás, amely aligha jutott volna eszébe nagy elődjének. Őt már nem a különféle rendszerek tipológiája izgatja. Ő már nem Arisztotelészt akarja kiegészíteni az európai államok elemzésével, hanem a modern demokráciát kívánja tanulmányozni (mégpedig ott, ahol akadálytalanul kifejlődhetett, vagyis Európa „függelékében”), mégpedig azzal a céllal, hogy összehasonlítsa a XVIII. század végének viharában megszületett francia demokráciával.

Mert Tocqueville-nak már akkor ott volt fejében a nagy ötlet, amelynek hírnevét köszönhetette, amikor – még fiatalon – hajóra szállt. Ezt – igaz, évekkel később – ő maga mondta, abban a Kergorlayhoz írt levélben, amelyet 1835-ben, vagyis a könyv első kötetének megjelenésekor intézett barátjához. Tocqueville itt azt fejtegeti, hogy – mi-

vel a társadalom feltartóztathatatlanul halad a jogegyenlőség felé – az a központi kérdés, hogy ez a jogegyenlőség összeegyeztethető-e a szabadsággal vagy sem. Majd hozzáteszi: „Egyszóval alaposan átgondoltam én ezt a dolgot, még jóval azelőtt, hogy belevágtam volna a könyvem megírásába. Persze nagyon is jól tudom, hogy miért olyan kellemetlen ez az én álláspontom. Azért, mert csak ellenséget fogok szerezni vele. Némelyek azt fogják mondani, hogy szigorúan ítélem meg és talán nem is kedvelem a demokráciát, mások meg azt, hogy hebehurgyán pártfogolom a fejlődését. Bizony, akkor volnék a legszerencsésebb, hogyha el sem olvasnák a művemel, és lehet, hogy a jósors nem is fogja megtagadni tőlem ezt a boldogságot. Mindezt előre látom, és íme a válaszom: csaknem tíz esztendeje már annak, hogy végiggondoltam mindazt, amit most ki fogok neked fejteni. Csakis emiatt utaztam Amerikába; a büntetés-végrehajtás tanulmányozása csak ürügy volt: úgy mutattam fel, mint valami ürlevelet, hogy mindenüvé szabad bejárásom legyen az Egyesült Államokban. Temérdek dolgot láttam ebben az országban, olyasmit is, amire nem számítottam, és olyasmit is, ami mintegy választ adott az engem jó ideje foglalkoztató kérdésekre.”

„Csaknem tíz esztendeje már annak, hogy...”, Tocqueville ezt 1835-ben írja, és 1805-ben született: vagyis húszesztendősen sem volt, de már – ahogyan ő maga mondja – „foglalkoztatták” azok a kérdések, amelyek Amerikába vitték, és amelyeken – crré útinaplója a bizonyíték – ott-tartózkodása alatt is szakadatlanul töprengett. Ami, úgy vélem, viszonylag ritka eset a gondolkodás történetében: ritka eset, hogy valaki ilyen korán végezze el annak a kérdéskörnek a fogalmi tisztázását, amely harmincéves korától egészen ötvenéves koráig, vagyis a *DE LA DÉMOCRATIE EN AMÉRIQUE* (1835–1840) című művétől a *L'ANCIEN RÉGIME ET LA RÉVOLUTION* (1856) című művéig szinte teljesen lefoglalta minden érdeklődését. Mint annyi mást, Sainte-Beuve ezt is világosan látta, amikor, nem minden gonoszság nélkül, ezt írta Tocqueville-ről: „Már jóval azelőtt elkezdett gondolkodni, hogy bármit is tanult volna.” Sainte-Beuve nyomán mi inkább azt mondanánk, hogy Tocqueville az olyan szélsőségesen intellektuális értelmiséginek az őstípusa, aki ha „tanult” is valamit, mindig csak azokon a gondolati kereteken belül, amelyeket előzőleg kidolgozott magában. Mert Tocqueville semmit sem jegyez meg csak úgy, magának a tudásnak a kedvéért. Az amerikai utazás, akárcsak a Franciaország vagy Anglia történetével foglalkozó munkája, mind egy-egy alkotóeleme e deduktív elme rendszeres kísérletezésének.

Csak a hogyan meg a miértet kell megértenünk, ami annyit jelent, hogy – mintegy visszamenőlegesen – az életműből kiindulva kellene megpróbálkoznunk a tocqueville-i gondolkör fejlődéstörténetének rekonstruálásával. Énszerintem a Tocqueville-t egész életében foglalkoztató kérdéskör csakis azért fogalmazódhatott meg ilyen korán, mivel olyan alapzatra épül, amely nem szellemi, hanem – egészen egyszerűen – egzisztenciális természetű: a fiatal Tocqueville ahhoz a világhoz tartozik, amely vesztese a francia forradalomnak. Nemhiába olyan eleven benne, akárcsak kortársaiban, akárcsak egész nemzedékében, az az érzés, hogy itt egy egész világ semmisült meg; márpedig Tocqueville családja ahhoz a világhoz tartozott, amely fölött megfellebbezhetetlenül ítéletet mondott a történelem. Ezt az érzést senki sem „kottázta le” jobban, mint Tocqueville híres rokona, Chateaubriand, és akárcsak Tocqueville, Chateaubriand is szentül meg van róla győződve, hogy immár semmi sem tartóztathatja fel a „demokrácia” előnyomulását. A fiatal Tocqueville-t az különbözteti meg többi nemzedéktársától, hogy önála ez a felismerés nem irodalmi műnek, hanem fogalmi tisztázásnak a kiindulópontja. Az elvontságra hajlamos Tocqueville-nál a híres romantikus „végzet” gondolatrendszer formáját ölti magára.

Olyan gondolatrendszerét, amelynek az a sajátossága, hogy soha, egyetlenegyszer sem kérdőjelezi meg tulajdon alapzatát, vagyis azt, hogy a társadalom modern szervezőelvéként felfogott demokrácia immár visszafordíthatatlan vívmánya a történelmi fejlődésnek. Marx úgy vélte, ki lehet mutatni, hogy mi a történelem lényege, és hogy a kapitalizmus végső összeomlását le lehet vezetni a kapitalizmus gazdasági törvényszerűségeiből. Tocqueville viszont – Marxtól eltérően – közönséges axiómaként fogja fel a demokrácia győzelmét, olyan axiómaként, amely előre meghatározza az érvek és okfejtések láncolatát. Gondolkodásának a demokrácia győzelme a kiindulópontja: mindez tulajdonképp elvont kifejeződése környezete (és az ő saját) életélményének. Mert az ő számára nem az a fontos, hogy megkérdőjelezze és még kevésbé, hogy megtevesztő színben tüntesse fel ezt az evidenciát, őt csakis az érdekli, neki csakis az a fontos, hogy szorgosan számba vegye minden következményét. Tocqueville tudja, hogy a történelemben megkerülhetetlen tény annak a világnak a veresége, amelyhez tartozik, és tudomásul veszi az egyenlőtlenségre épülő arisztokratikus társadalomelv bukását; ő azt szeretné felderíteni, hogy az előzővel ellentétes társadalomelv diadala mennyi esélyt ad a szabadságnak. Tocqueville-t nem is annyira az foglalkoztatja, hogy melyek is az okai az egyenlőségnek; az ő szemében az az igazi probléma, hogy milyen következményekkel jár ez a politikai civilizációra nézve.

Vagyis neki – csakúgy, mint a Restauráció korabeli francia liberálisoknak – a francia forradalom az igazi problémája. S csakugyan: a francia forradalomban, amely valószínű jelképe a demokráciának, az a különös, hogy egyszerre volt liberális és antiliberalis, hogy 1793-mal válaszolt 1789-re, míg végül olyan abszolút diktatúra zárta le, amely összehasonlíthatatlanul önkényesebb volt annál a monarchiánál, amelynek épp a forradalom vetett véget. Ez a látszólagos paradoxon, jóllehet egy csöppet sem zavarta sem a forradalmat egy tömbben elvető ellenforradalmárokat, sem a forradalmat egy tömbben felmagasztaló újjakobinusokat, a XVIII. század végétől kezdve mégis alapvető kérdése a francia liberális gondolkodásnak. Ezt a kérdést legelőször a Robespierre-t megbuktató „thermidoriak” vetették fel, azok, akik a Direktórium alatt, a „közélet szabadságáért”, majd, I. Napóleon bukása után, az 1814-es Charta képviselői rendszere mellett, végül, 1820 után, az ultraroyalista reakció megdöntéséért és a parlamentáris monarchiáért szálltak sikra. A cél mindhárom esetben ugyanaz: befejezni, mégpedig szabad intézmények létrehozásával, a francia forradalmat. Mindhárom esetben ugyanaz a minta, nem Amerika (ez túlságosan is republikánus egy olyan régi monarchiának, mint amilyen Franciaország, ahol a köztársaság eszméje szorosan összefonódik 1792–1793 sötét emlékével), hanem az 1688-as Anglia, az a forradalom, amelynek sikerült tartósan megvetnie a parlamentáris rendszer alapjait.

Mert ezek a liberálisok született komparatisták, az a legfőbb gondjuk, hogy idegen példákkal világítsák meg Franciaország történelmét – ebből a szempontból Tocqueville az ő örökségük folytatója. Az első, akit meg kell említenünk közülük, alighanem Necker, XVI. Lajos egykori minisztere, aki sokat töprengett rajta, hogy mi is lehetett az oka minisztersége kudarcának, és nem is egy könyvben vetette össze a francia forradalom tragikus fejleményeit az amerikai köztársaság alapítói által is lemásolt angol intézmények kiegyensúlyozott működésével. A téma Necker leányát, Madame de Staël is foglalkoztatja: *CONSIDÉRATIONS SUR LA RÉVOLUTION FRANÇAISE* című művét – amely a Restauráció első éveiben keletkezett, de csak a szerző halála után látott napvilágot – teljes egészében ennek a kérdésnek szentelte. Madame de Staël egyrészt azt a mély árkot próbálja valahogy betemetni, amelyet 1790-ben Burke vont a francia

meg az angol történelem közé, másrészt arra törekszik, hogy a helyreállított francia monarchia előtt megnyissa az „angol mintájú” alkotmányos monarchia felé vezető utat. Alkalmadtán attól sem riad vissza, hogy csodálatát, amelyet az angol alkotmány iránt érez, amannak amerikai csemetéjére is kiterjessze, s akaratlanul is arra gondol az ember, hogy a fiatal Tocqueville alighanem elábrándozott egy-egy ilyen mondat olvastán: „*Öregbítheti-e valami is jobban az egész emberi faj dicsőségét, mint az újvilág, amely a régi előítéletei nélkül rendezkedett be; mint az újvilág, ahol a vallásnak nincsen semmi szüksége az állam támogatására, mert a lelkekben enélkül is erős hit buzog; ahol nem valami katonai erő, hanem a rend tisztelete tartatja be a törvényt? Ki tudja, lehet, hogy – akárcsak Ázsiának – egy napon Európának is az lesz a sorsa, hogy egy pangó, fejlődésképtelen, elkorcsosult civilizáció szintjére süllyedjen.*”

1820 után, vagyis azután, hogy egy köztársaságpárti munkás meggyilkolta a trónörökös Berry herceget, a Chartára épülő monarchiában egyre erősebb az ultrák, vagyis a királypárti szélsőségesek befolyása. Ez az „előrehozott” királygyilkosság (a tettes abban reménykedett, hogy Berry herceg halálával magva szakad az egész Bourbon-dinasztiának) a liberálisokat áttaszítja az ellenzék táborába. Vezetőik – előbb Royer-Collard és Guizot (ők a legnagyobb elmék a „doktrinerek” csoportjában) – ettől fogva unos-untalan az angol példára hivatkoznak, ezzel is bírálva a visszaállított monarchiát. Guizot egyszerre két történelmi munkán dolgozik, egyszerre írja Franciaország- és Anglia-történetét, mégpedig azzal a szándékkal, hogy megmutassa: a két történclem valójában ugyanazokból az elemekből van felépítve, mindössze azzal a különbséggel, hogy ezek az elemek – arisztokrácia, monarchia, demokrácia – másként illeszkednek egymásba a francia és másként az angol történelem esetében: mindamellet mind a két történelem azonos cél felé tör, és ez a cél nem más, mint az egyének és a képviselői intézmények szabadsága. 1688 időszerűbb, mint valaha, ez mutatja az utat a jelenkori Franciaországnak.

Márpedig az angol–francia összehasonlítás a fiatal Tocqueville-nak is kiindulópontja. S csakugyan: Tocqueville, még fiatal korában, miközben jogtudományi vizsgájára készül, a francia és az angol történelem tárgyköréből is végez összehasonlító stúdiuumokat. 1825 januárjában egykori retorikatanára még gratulál is neki, amiért ilyen kutatásokra adta fejét: „*Nehéz lehetett elkezdeni a komoly, rendszeres munkát. Franciaországot összevetni Angliával, bizony, ennél jobb témát keresve se találhatott volna.*” Mindent összevéve, Tocqueville is ebben az irányban indul el, fiatalkori levelezése rá a bizonyíték: erről bárki meggyőződhet, aki végigolvassa azt az 1828. október 5-én kelt és Gustave de Beaumont-hoz intézett levelét, amelyet teljes egészében az angol történelem elemzésének szentel.

És mégis, az az angol történelem, amelyben Guizot és barátai – mivel nekik csak a monarchia és a forradalom közti kompromisszum a fontos (ez lesz az ő szemükben 1830 júliusának lényege) – Franciaország jövőjét látják, Tocqueville számára csak ügyel-bajjal összetákolt, két egymásnak ellentmondó elvre felhúzott rozoga építmény. Szó, ami szó, ő nemigen kedveli a kompromisszumokat. Fialalabb is, hogysem ügyelnie kellene bizonyos politikai érdekekre, s főleg meglehetősen távol áll a polgárságtól, hogysem úgy érezhetné – miként Guizot például –, hogy sorsa elválaszthatatlanul összefonódik az előretörő osztály sorsával. Ő a legyőzöttek világához tartozik, ezért nem köti gúzsba a jelen, ezért értheti meg olyan mélyen a közelmúlt társadalmi megrázkódtatásait. Tocqueville szerint teljesen értelmetlen dolog alkut kötni a demokráciával, hiszen így is, úgy is ové a győzelem; politikai síkon, persze, lehet enyhí-

teni valamelyest a következményeit, de csak tulajdon elvein belül, nem pedig a vele ellentétes elvekre építve. Ez a feltevés viszont, rögtön látni, elválaszthatatlan az amerikai utazástól, hiszen a második levélben, amelyet 1831. június 29-én Kergorlayhoz intézett, már Franciaországra alkalmazza ezt az amerikai példa alapján megfogalmazott hipotézist, amikor elemezni próbálja X. Károly bukásának okait: „*Ha tovább követjük ezt a gondolatmenetet, világos, hogy a Bourbonoknak nem az amúgy is halódó arisztokratikus elvet kellett volna látványosan megerősíteniük, hanem minden erejükkel arra kellett volna torekedniük, hogy érdekeltté tegyék a demokráciát a rend és stabilitás fenntartásában.*”

Mindebből az következik, hogy Tocqueville, igen korán, egyetlen központi kérdésre összpontosítja minden érdeklődését, arra, hogy módszeresen feltárja, milyen következményei lesznek a modern társadalomszervező elvnek tekintett demokrácia fogalmának, annak a demokráciának, amely hamarosan a politikai életet is hatalmába keríti. Ezért utasítja el a vegyes társadalmi rendszereket, ezért bírálja az 1814-es Chartát, ezért olyan eredeti és korát messze megelőző gondolkodó Guizot-hoz meg a „doktrinerekhez” képest. És ezért ejti el végül is a sokáig egyetlen hivatkozási alapnak tekintett angol példát, holott neki épp az összehasonlító elemzés a legerősebb oldala, holott ő is az angol és francia történelem egybevetésével kezdte vizsgálódásait. S csakugyan: ha egyedül a demokratikus elvből kiindulva lehet elemezni és megszervezni a jövő társadalmát, akkor nem vezet sehová egy olyan társadalomra való állandó hivatkozás, amely végül is megmaradt arisztokratikusnak, akkor az 1688-as kompromisszum „vegyes” politikai modellje minden értékét elveszíti. Abban az időben amúgy is nem egy megfigyelő figyelmeztetett rá, hogy Angliát is fenyegeti a francia mintájú demokratikus forradalom, pedig Anglia, épp ellenkezőleg, csak jól ismert külsőségeit vette kölcsön. Akárhogyan is, édes mindegy, hogy arisztokratikus, „vegyes” vagy forradalom előtti volt-e az angol társadalom, az a lényeg, hogy minden érdekességét elveszítette egy olyan gondolkodónak a szemében, akit csakis egy dolog érdekelt: az, hogy milyen jövő vár a demokratikus társadalmakra.

Vagyis Tocqueville ezért mond le az angol és francia történelem összehasonlító elemzéséről, mi több, ezért mond le a tervezett angliai utazásról is, holott a felnőttkor küszöbén ez az utazás volt minden vágya. 1828 őszén keletkezett az angol történelemmel foglalkozó levele, és 1830 őszén, vagyis közvetlenül a júliusi forradalom után fogan meg benne az amerikai utazás szándéka – Tocqueville tehát e között a két időpont között tér le arról a klasszikus útról, amelyen liberális nemzedéktársai jártak: ettől az időtől fogva már nem az a kérdés izgatja, hogy miképpen jöttek létre a szabad demokratikus intézmények, hanem a társadalomszervező elvként felfogott demokráciát kívánja tanulmányozni. De hogyan, ha egyszer Anglia nem jöhet számításba? Tocqueville – láttuk – már igen korán kedvet kap az összehasonlító módszerhez, elannyira, hogy ez a módszer – amelyet nemcsak Guizot-tól, hanem egyik kedvenc gondolkodójától, Montesquieu-tól is tanult – szinte szervesen beépül gondolkodásába. Tocqueville-nak tehát egy *tertium quidre* van szüksége, valamire, amivel mégiscsak összehasonlíthatná a francia demokráciát: olyan történelmi kísérletre, amely már „előbbre tart” (vagyis ahol a demokrácia már teljesen kibontakoztatta következményeit), nem úgy, mint Anglia esetében; de amelynek, ezzel egyidejűleg, mások a jellemzői, hiszen Tocqueville csakis így mérheti fel, hogy a francia demokrácia sajátosságai mennyiben vezethetők vissza ennek forradalmi eredetére.

Vagyis az amerikai utazás ötlete egy töről fakad egy másik ötlettel, nevezetesen azal, hogy Tocqueville elválasztja a demokrácia eszméjét a forradalom eszméjétől: ez

jelöli ki helyét a korabeli liberális politikafilozófiában, és ebben az ő igazi eredetisége (Guizot például sohase jutott el odáig, hogy a forradalmat meg a demokráciát elválassza egymástól). Tocqueville nagyságának titka tehát absztrakciós képességében rejlik, abban, hogy sikerült elszakítania a demokrácia fogalmát annak tapasztalati referenciájától, vagyis a francia forradalomtól, mégpedig oly módon, hogy ő ezzel a fogalommal kétféle demokráciát is tudott értelmezni, a nem forradalmi eredetű amerikai és a forradalmi eredetű franciát. Mindebből az következik, hogy ugyanaz a felismerés szabadítja meg a francia forradalomnak – egész nemzedékére jellemző – rögzelmétől, amely elülteti benne az amerikai utazás gondolatát. Tocqueville tehát olyan elméletét akarja kidolgozni a demokratikus társadalomnak, amelyből Franciaország esetét is le lehet vezetni: nem is annyira, hogy megtudjuk, milyen jövő vár az országra, mint inkább azért, hogy fel tudjuk mérni a francia forradalomnak, ennek a rendkívüli eseménynek a jelentőségét. Vagyis Tocqueville áthelyezte a hangsúlyt a francia történelemben: ebben az absztrakt műveletben rejlik az ő zseniális eredetisége.

Hogy csakugyan ez volt a mélyebb indítéka az ő amerikai utazásának, azt a Kergorlayhoz 1835-ben intézettnél korábbi levelek is bizonyítják. A másik – gondolatmenetünk szempontjából alapvető – levelet például 1831. június 29-én (azaz nem sokkal megérkezése után) intézi szintén Kergorlayhoz. Tocqueville itt világosan megfogalmazza, mi is a célja vállalkozásának. Az ő szemében az Egyesült Államok szintiszta demokrácia, és mint ilyen, mentes bármiféle – hátramaradó vagy újjászülető – arisztokratikus elvtől: *„Európában azt hallottam, hogy létezik azért Amerikában is egy arisztokratikus társadalmi irányzat. Pedig dehogy! Ha létezne, én örülnék neki legjobban. A demokrácia, épp ellenkezőleg, egyes államokban előretörően van, más államokban pedig már annyira kitélyesedett, amennyire egyáltalán lehetséges. Már beleivódott a szokásokba, a törvényekbe, a többség gondolkodásába. Akik elleneznek, vagy elrejlőznek, vagy kénytelenek magukra öltetni színeit, hogy mégis vihessék valamire.”*

Ilyenformán Tocqueville – attól fogva, hogy partra szállt Amerikában – kétdimenziós rendszerben gondolkodik, ebben a rendszerben az Egyesült Államok jelképezi a tiszta demokrácia pólusát, mivel ott még csak nem is létezik semmiféle arisztokratikus irányzat. Tocqueville ezzel leegyszerűsíti Guizot meg a doktrinerek fogalmi apparátusát, hiszen megszüntette az arisztokratikus és a demokratikus rendszer közt elhelyezkedő monarchikus rendszer eszményi típusát: ő már nem történelmi, hanem szociológiai fogalmakban gondolkodik. Ennélfogva az a két társadalmi szervezőelv, amelyet megőriz, vagyis az arisztokratikus meg a demokratikus, minden társadalmi szintet meghatároz és magába foglal, a politikait éppúgy, mint a közösségit. Csakhogy, míg Franciaországban a demokrácia teljesen hatalmába kerítette a civil társadalmat, a Restauráció politikai rendszere továbbra is arisztokratikus jellegű. Az Egyesült Államokban viszont, épp ellenkezőleg, a demokrácia osztatlanul uralja az egész társadalmat.

Márpedig Tocqueville (és önála korántsem új keletű ez a meggyőződés) váltig meg van győződve arról, hogy – miként ugyanebben a levélben írja – *„mintha valami ellenállhatatlan erő hajtana minket, úgy rohanunk a korlátlan demokrácia felé”*. Ebből a szempontból az 1830-as júliusi forradalom meghatározó hatással lehetett gondolkodására, mivel ez döntötte meg a Chartára felépített „vegyes” politikai rendszert. Amikor – még mindig ugyanabban az 1831 júniusában kelt levélben – abból a szempontból veti össze az Egyesült Államokat Franciaországgal, hogy az örökösödési jogegyenlőség mennyire tünteti el a két országban a legkirívóbb társadalmi különbségeket, arra is utal, hogy a polgári törvényeknek ez az átalakulása előbb-utóbb a politikai jog területét

is hatalmába keríti: „Mármost ha Franciaországra alkalmazzuk ezeket az elveket, óhatatlanul is arra gondol az ember, hogy XVIII. Lajos Chartája nem véletlenül volt olyan rövid életű: XVIII. Lajos arisztokratikus intézményeket teremtett a politikai jogban, a polgári jogban viszont változatlanul meghagyta a demokratikus elvet; ez az elv azonban olyan erős, hogy rövid idő alatt lerombolta annak az épületnek az alapjait, amelyet éppen ő húzott fel. Lehet, hogy X. Károly melléfogásai felgyorsították a folyamatot, de tény, hogy nélküle is minden ugyanígy történt volna.”

Egy szó, mint száz, 1830 júliusa döntő hatással volt Tocqueville elhatározására, vagyis arra, hogy végül is vállalkozott az amerikai utazásra, ám korántsem azok miatt az alkalmi okok miatt, amelyekre hivatkozni szoktak: korántsem csak arról van szó, hogy ez a legitimista családból származó fiatalember igen kínos helyzetbe került, amikor felesküdt az új rendszerre. Lehet, persze, hogy ez is nyomott valamit a latban, lehet, hogy ez is belejárt abba, hogy Tocqueville úgy érezze, okosabb, ha egy darab időre elutazik Franciaországból. De a legfontosabbat, vagyis azt, hogy miért épp Amerikát választja úti célul, nem magyarázza meg. 1830 júliusa, semmi kétség, főleg azért volt olyan fontos számára, mert bebizonyította a deduktív gondolkodásra hajlamos Tocqueville-nak, hogy jó úton jár, hogy helyesek a következtetései: a Chartára épített „kevert” rendszer igenis belső ellentmondásai folytán omlott össze, a forradalmi demokrácia pedig – dinasztiaváltozás ide vagy oda – folytatta előnyomulását, azt az előnyomulást, amelynek előbb-utóbb „vagy a diktatórikus, vagy a köztársasági államforma bevezetése” lesz a következménye. Tocqueville azért utazott Amerikába, hogy utánanézzzen, miképpen, milyen körülmények között vezetett a demokrácia osztatlan uralma az amerikai köztársasághoz, vagyis a népek a nép által történő kormányzásához.

Ezt az értelmezést mellel az ÚTINAPLÓ elemzése is megerősíti. Csakugyan – attól a pillanattól fogva, hogy partra szállt – az utazót egyetlen gondolat foglalkoztatja, az, hogy miképpen is működik egy önmagát minden kormányzat nélkül irányító társadalom, amelyben minden egyes polgár tevékenyen részt vesz annak a szuverenitásnak a kialakításában, amelynek alá van vetve. A korlátlan demokráciában az ember újra élvezheti a vadember szabadságát, de teljesen más szinten és merőben más okból. A vadembernek eszébe sem jut, hogy társadalmat hozzon létre elemi szükségleteinek kielégítésére. A civilizált ember viszont bonyolult társadalmi lény, s csakis úgy őrizheti meg autonómiáját és szabadságát, hogyha kiterjeszti ösztöneire az értelem ellenőrzését. Látni való: Tocqueville-ra immár nemcsak Montesquieu hat, hanem Rousseau is; ami viszont arra vall, hogy ez az amerikai utazás az előbbi módszerével megfogalmazott válasz egy olyan kérdésre, amelyet az utóbbi vetett fel: vagyis arra, hogy miképpen is kell elgondolnunk a szabad és egyenlő egyének összességéből kikerekedő társadalmat. Tocqueville tehát azt vizsgálja, hogy mit lehet kezdeni a francia történelem által létrehozott elemekkel; és csakis azért kénytelen Amerikában folytatni ezt a képzeletbeli nyomozást, mivel a francia forradalom, legalábbis 1789-től 1830 júliusáig, csak homályos és ellentmondásos válaszokat adott a felmerülő kérdésekre.

Igaz, az amerikai demokrácia is forradalomnak a szülötte. Itt azonban egészen más forradalomról van szó: mivel ez a forradalom felmentette élharcosait a régi arisztokratikus rend elleni harc kötelezettsége alól, egyszersmind a harctól elválaszthatatlan konfliktusoktól és szenvedélyektől is megóvta őket. Az Egyesült Államokat azok a demokratikus érzelmű radikálisok hozták létre, akik mintegy kiszakadtak az arisztokratikus társadalom kebeléből, s méghozzá minden harc nélkül, hiszen ennek a társadalomnak kivándorló telepések voltak az alapítói. Ez a gondolatmenet egyrészt kívált alkalmas arra, hogy Tocqueville megértse a (demokratikus forradalom elvont fogal-

mával összevetett) francia forradalom sajátosságát, mivel belőle eredezteti a nyomában keletkezett konfliktusokat és szenvedélyeket, másrészt hogy visszatérhessen az – igaz, leegyszerűsített – angol történelemhez, hiszen az amerikai polgár végül is nem más, mint az angol polgár demokratikus válfaja. Az utazás tehát (pontosabban az amerikai utazásnak az ötlete) lehetővé teszi Tocqueville számára, hogy meghaladja a francia politikafilozófia régi dilemmáját, vagyis azt, hogy hová, milyen kategóriába is tartozik Anglia. Tocqueville viszont az amerikai társadalom fényében rálel a vegytiszta Angliára: „Az amerikai polgár végül is olyan angol polgár, aki ura önmagának.”

De vajon mit akar ezzel mondani? Hogy ezt megérthessük, Montesquieu-hoz, ahhoz a montesquieu-i megállapításhoz kell visszanyúlnunk, amely szerint minden népnek megvan a maga „nemzeti tulajdonsága”. Az utazót, legalábbis a NAPLÓ tanúbizonyossága szerint, igencsak foglalkoztatja a kérdés, vajon megmaradnak-e egy olyan népnek a nemzeti jellemvonásai, amely elszakadt hazájától, megszokott történelmi-társadalmi környezetétől: ezért olyan nagy élmény számára a kanadai franciákkal, a pennsylvaniai németekkel való találkozás. A kanadai franciákról szinte leperreg minden angol hatás, és a pennsylvaniai németek is megőrizték hagyományaikat az amerikai nyüzsgés közepett. Az Egyesült Államok túlságosan is fiatal nemzet, polgárait nem fogja egybe semmiféle közös emlék, közös szokás, közös hit, közös hagyomány. És az országnak mégis van nemzeti tulajdonsága, nevezetesen az, hogy híjával van minden közös emlékeknek, szokásnak, hitnek, szellemi hagyománynak: ebben a társadalomban, amelyet semmi sem merevít meg, amelyet nem tart össze semmi, csak egy dolog közös, csak egy dolog kapcsolja össze az embereket: és ez az érdek. Pénzszóvárság, szakadatlan változás, nyughatatlanlás, a meggazdagodás égető vágya – íme, ezek a legfőbb jellemzői ennek a fiatal köztársaságnak.

Márpedig Tocqueville szerint az angol nemzeti jellem sajátosságai ezek a tulajdonságok. Ez pedig olyan felismerés, amelyre csak utazás közben tett szert, hiszen 1831 decemberében még egészen mást jegyez fel NAPLÓ-jába. Az ő eredeti hipotézise még úgy hangzott, hogy az angolok – szemben az amerikaiakkal – a legigazibb képviselői az arisztokratikus nemzeti jellemnek, mivel történelmük is és társadalmi berendezkedésük is a legtisztább példája az arisztokratikus rendszernek. De egy hónappal később, 1832 januárjában, már egészen másként látja az Egyesült Államok és Anglia közti viszonyt: „Amerika nyújtja – mégpedig jó és rossz értelemben egyaránt – a legtökéletesebb képet az angol faj nemzeti jelleméről... Ami tetszetős, nagylelkű, büszke, fényűző az angol jellemében, az tulajdonképp nem is angol, hanem arisztokratikus.”

Kezdetben tehát Tocqueville úgy véli, hogy a nemzeti jellem szorosan összefügg az uralkodó társadalmi elvvel: kezdetben úgy véli, hogy az angolok arisztokratikusak Angliában és demokratikusak Amerikában. Jóllehet azonagy töről sarjad, a két nép két – egymással ellentétes – társadalmi elvnek képviselője, és Tocqueville tulajdonképp arra kíváncsi az Egyesült Államokban, hogy milyen is az az ország, amely az ellentéte Angliának. Az 1832 januárjában papírra vetett feljegyzések azonban egy olyan nemzeti jellem hipotézisét állítják fel, amely – épp megfordítva – időben megelőzi a társadalmi berendezkedést, és független tőle. S csakugyan: ami Tocqueville szerint lényege az amerikai demokratikus jellemnek, vagyis a józan számítás, a hideg és makacs önzés, a pénzszóvárság, a mindenáron való érvényesülés, az valójában nem más, mint az angol jellem mélyebb igazsága. A demokrácia tehát visszatér a nemzet – mondhatni – társadalom előtti alapzatához, és felszínre hozza ezt az alapzatot, mintegy megtisztítva azoktól a rétegektől, amelyek ráakódtak az arisztokrácia több évszázados

uralma alatt. Ez a visszatérés – csakúgy, mint az egyéni szabadság esetében – egyszerűen a „gyökerekhez” való civilizált visszatérés, ezért olyan sorsszerű, ezért olyan elkerülhetetlen.

Eszerint valójában a demokrácia a talpköve az angol nemzeti jellemnek, mivel csak is a demokrácia van összhangban a faj tulajdonságaival. Az arisztokrácia azonban elfedte ezt az ősi réteget, amikor uralma alá vonta a nemzet történelmét. Így, miközben az amerikai németek megmaradtak németnek, csakis az amerikai angolok igazán amerikaiak, mivel csakis ők térhettek vissza az eredeti angol jellemhez. De Tocqueville csak azért tarthatja Amerikát Anglia mélyebb igazságának, mivel, ki nem mondva, már egészen másként látja az angol történelmet és a XVIII. századi angol forradalmat, mint az 1828-as levélben, és másként, mint Guizot és a júliusi politikusok. Tocqueville ráeszmél, hogy az igazi angol forradalom nem 1688, de nem is 1648; az igazi angol forradalom – a kivándorlás, a nemsokára Egyesült Államoknak elkeresztelt Új-Anglia megalapítása. A demokrácia azért törhetett olyan irtózatossá, mert a gyökerekre hivatkozott; és azért őrződött meg olyan sértetlenül, mert – kitérve a harc elől – áthajózott az óceán másik partjára, hogy ott szabadon kiteljesedhessen. Ezzel a gondolatmenettel pedig Tocqueville visszatér – ám ezúttal Anglián keresztül – a francia forradalommal való összehasonlításhoz.

Ahogy az elmondottakból is kitűnik, Tocqueville-nak Amerika olyan vizsgálódási terep és olyan képzet, amelyből kiindulva immár meg tudja oldani a francia és angol összehasonlító történelem klasszikus problémáját. Már az utazás legelső hónapjaiban kettős összehasonlítás tükrében próbálja elemezni az amerikai társadalmat. Az Anglia–Amerika fogalompárral azt próbálja megérteni, hogy milyen is az arisztokratikus társadalom meg a demokratikus társadalom ellentéte, hogyha nem forradalmi konfliktus fordítja őket szembe egymással (ez a szembeállítás már csak azért is helytálló, mivel Tocqueville nemcsak második Angliának, de Anglia rejtett igazságának is tartja Amerikát, s mivel ugyanarról a népről, illetve azonagy nép két ágáról van szó: míg a hátramaradtak az arisztokratikus társadalmat, a távozók a demokratikus társadalmat választották), a Franciaország–Anglia fogalompár pedig azt teszi lehetővé számára, hogy megértse, milyen hatással volt az arisztokrácia előzetes felszámolása, vagyis a forradalom a XIX. századi francia demokráciára (ez a szembeállítás meg azért helytálló, mivel – jóllehet mindkét ország mindennél előbbre valónak tartja a szabadságot – mind intézményi rendszerük, mind politikai fejlődésük igencsak eltér egymástól). Amerikának Tocqueville szemében az adja meg a központi értékét, hogy Angliához képest a radikálisan demokratikus forradalomnak, Franciaországhoz képest pedig egy radikálisan nem forradalmi demokráciának a megtestesítője. Az amerikai utazás tehát leegyszerűsíti azt a két európai történelmet, amelyből Guizot még az egész világtörténelmet vélte kiolvasni, és – azzal, hogy, a fogalmi tisztázás végett, egy harmadik történelmi kísérlettel veti össze őket – csak növeli összehasonlíthatóságukat. Ebben az értelemben Alexis de Tocqueville amerikai utazása nem holmi közönséges utazás volt, hanem sokkal több annál: filozófiai felfedezés.